

פתח דבר

התנועה המשיחית השבתאית הביאה עמה שבר עצום בתולדות רוח ישראל, אך אתו גם יצירה דתית מקורית שלא היתה כמוה, יצירה שהרחיבה בהרבה את האפשרי בתחום הדת היהודית, והוציאה אותו מן הכח אל הפועל. ככל שמתקדם המחקר ביצירה זו, מתבררים יותר ויותר ההיקף העצום שלה ורב־גוניותה, ואף השפעתה המכרעת על דמות היהדות בכלל ועל שלוחותיה מחוץ ליהדות. ועם כל זאת מחקרה של היצירה הדתית השבתאית עדיין בחיתוליו, ורובה המכריע עדיין טמון בכתיב־יד (כך אפילו כתבי הקבלה של נתן העזתי), ואף מחכה לזיהויו.

גרשם שלום החל בחקירתה של יצירה זו, ובשנים האחרונות טרחתי הרבה על קיבוץ, עריכה ועדכון של מאמריו בנושא זה, שהתפרסמו בהוצאת 'עם עובד' (מחקרי שבתאות, חל־אביב תשנ"ב). הקובץ שלפנינו יביא לקורא המשך של המחקר בסוגיות הרוח השבתאית. המאמרים שבכאן כבר התפרסמו באכסניות שונות (רשימה של המקומות שבהם הופיעו המאמרים לראשונה מצורפת בסוף הכרך), אך כאן הם מופיעים בתיקונים ובהוספות רבות. סבורני כי גם עצם קיבוץ יחד של המאמרים מוסיף למשמעותם, כי הם משלימים זה את זה, ועוסקים בנושאים קרובים מתוך גישה דומה, ומצטרפים לכדי תמונה רחבה יותר. כמו כן עצם הקיבוץ, וכן המפתחות שצורפו למאמרים המקובצים, יקלו מאוד את הנגישות, ואני מקווה שיקרבו חומר זה אל הציבור המשכיל.

המאמרים מסודרים כאן בסדר ענייני וכתובולוגי. המאמר הראשון, 'המשיחיות השבתאית', יכול לשמש מבוא לכרך כולו, והוא מסכם את תולדותיה הרוחניות של השבתאות, ואת גישתי לתנועה זו. המאמר השני, 'יחסו של שבתי צבי להמרת דתו', עוסק בדתיותו של שבתי צבי עצמו, שבה טמון לדעתי ההסבר לתופעה המדהימה של משיח הממיר את דתו וממשיך להאמין במשיחיותו. המאמר השלישי 'מיכאל קרדוזו – מחברו של ספר רזא דמהימנותא המיוחס לשבתי צבי, והטעות בייחוסה של איגרת מגן אברהם לקרדוזו', מוסיף לידיעת תורתו של שבתי צבי בכך שהוא מוריד מעליו את הנטל של חיבור הספר היחיד שיוחס לו עד עתה, וחוקר את דתיותו ואת אישיותו של מיכאל קרדוזו, האדם השלישי בחשיבותו בתנועה השבתאית אחרי שבתי צבי ונתן העזתי. המאמר 'היסוד האידיאולוגי שבפולמוס חיון' מוסיף דיון עקרוני בפרצופו הרוחני של הפלג הקרדוזיאני של השבתאות, ועומד על הסיבה לאנטגוניזם שעורר פלג זה אצל דוברי 'היהדות הרשמית'. המאמרים על ספר צדיק יסוד עולם ועל חוגו של ר' יהונתן אייבשיץ, שהם רובו של הכרך שלפנינו, דנים בחוג השבתאי ששגשג בלב היהדות הרבנית של מרכז אירופה במאה הי"ח, ובמיתוס הבוטה במידה שלא תיאמן שהתפתח בחוג זה. המאמרים

על צדיק יסוד עולם אף מסירים ספר זה מעל כתפי האר"י הקדוש, ומאירים את דמותו הרוחנית של מחברו האמיתי — הנביא השבתאי ר' ליבלי פרוסניץ, מורו בשבתאות של ר' יהונתן אייבשיץ, מגדולי ההלכה והדרוש. במאמרים 'חיבור בלשון הזוהר לר' וולף בן ר' יהונתן אייבשיץ על חבורתו ועל סוד הגאולה' ו'כתבים חדשים בקבלה שבתאית מחוגו של ר' יהונתן אייבשיץ', ימצא הקורא פרסום של טקסטים מכתבי-יד, המאירים את העולם הרוחני המדהים של חוג זה, עם ניתוח מפורט שלהם. המאמר 'משיחיותו של ר' יעקב עמדין ויחסו לשבתאות' עוסק בדמותו הרוחנית של יריבו המר של ר' יהונתן אייבשיץ, וגדול 'האנטי שבתאיים' שמעולם; והנה מתברר שלשבתאות היתה השפעה מכרעת גם על יריביה, ודמות זו משקפת כבמראה את דמות אויבה — המשיח השבתאי. המאמר 'על כת סודית יהודית-נוצרית שמקורה בשבתאות', עוסק בשלוחה שבתאית אל מעבר ליהדות — כת של יהודים המקיימים בסתר את האמונה הנוצרית, ואת גיבורם הם מוצאים בדמותו של ר' יהונתן אייבשיץ. המאמר עוסק בתולדותיה הרוחניות של הכת ובמעבר שלה מן השבתאות אל הנצרות, ואגב כך מבהיר את היחסים המסובכים של השבתאות עם הנצרות, ואף את הקשר הפרדוקסלי אל הנצרות של חכם יהודי שקדם לשבתאות, ר' נתן שפירא, שאנשי הכת ראו בו את מייסדם. המאמרים 'התיקון הכללי של ר' נחמן מברסלב ויחסו לשבתאות' ו'חדשות לעניין הבעש"ט ושבתי צבי', עוסקים בהשפעת השבתאות על החסידות, וביחס המורכב של גדולי החסידות, הבעש"ט ונינו ר' נחמן מברסלב, שניסו לחקן את השבתאות שחשו כלפיה גם דחייה וגם קרבה רוחנית. המאמר 'התיקון הכללי של ר' נחמן מברסלב ויחסו לשבתאות' דן באריכות, בהקשר זה, גם בעצם אישיותו המופלאה ותורתו של ר' נחמן, 'הצדיק שבכל צדיקי החסידות'. עיסוקי בשבתאות איננו אלא ענף של מחקרי במיתוס היהודי. בדרכי יצירתו ובתודעה העצמית של יוצריו. ענפים אחרים של מחקר זה עניינם בפרקים מרכזיים של היהדות 'הקלסית': ספר הזוהר וקבלת האר"י, ספר יצירה והמיתוס והמיסטיקה שבתלמוד, אבן גבירול וקבלת פולין. לשם הארת המיתוס היהודי עסקתי גם בנושאים כלליים, כגון אהבת האל וקנאתו ורעיון בריאת הגולם, וכן במחקר פנומנולוגי משווה, כגון השוואה בין המיתוס הזוהרי למיתוס שבשירת יהונתן רטוש, או השוואה בין העדה החרדית בירושלים של ימינו לבין כת מדבר יהודה. ענף מחקרי נוסף הקדשתי לקשרים הסבוכים שבין היהדות והנצרות (ואף האסלאם), ובין המיתוס היהודי וה'פגני'. בעתיד בכוונתי לעסוק יותר באספקטים הכלליים של המיתוס היהודי, ולכן זו השעה הנכונה לקבץ את מאמרי בשבתאות. מר אברהם אלקיים סיים זה עתה את עבודת הדוקטור שכתב בהדרכתו על האמונה בכתבי נתן העזתי, ויש יסוד לתקווה שהוא, ואף רבים אחרים, ימשיכו במחקר סוד האמונה השבתאית. ואף אני אינני מתנזר מכך לחלוטין, ובספר הזיכרון לרבקה ש"ץ, העתיד להתפרסם בעריכתם של רחל אליאור ויוסף דן, יפורסם מאמר נוסף משלי בתחום זה: 'קוים לדמותו של ר' נפתלי כ"ץ מפראנקפורט ויחסו לשבתאות'. אני מודה לאוניברסיטה העברית שתמכה כספית בהוצאת ספר זה, ולמר חגי רוזמרין שהכין את המפתחות, וכן למוסד ביאליק ולעובדיו.